

MELLÉKLETEK

Professzor Nils Christie (Oslói Egyetem):

BŰNÖZÉS-KONTROLL EURÓPÁBAN ÉS ÉSZAK-AMERIKÁBAN

I. Rész A konkrét példák

Manapság számos országban hihetetlen mértékben növekszik a börtönnépeség. Ám nem mindenhol. Engedjék meg, hogy bemutassam a kriminológia egy új ágát, amelyet "büntetési földrajz"-nak is nevezhetünk. Ehhez az európai, az észak-amerikai, végül a latin-amerikai helyzetet tekintem át, a mellékelt térképek segítségével.

Az első számú térképet hadd kezdjem hazámmal, Norvégiával, ahol manapság 100.000 emberből 64 van börtönben. Ez a mutató a hatvanas évek elején még 40 alatt volt. Dániában 66, Svédországban 64, Finnországban pedig 62 ember van bebörtönözve.

Finnország kiválik az öt körülvevő országok közül, mivel büntetéstani története egyaránt mutat kelet- és nyugat-európai vonásokat. A finn példa jól szemlélteti tanulmányom legfontosabb állítását, miszerint a börtönnépeség létszámát nem a bűnözés alakulása befolyásolja, hanem kulturális és politikai megfontolások. Azaz, azt tükrözi, hogy milyen az a társadalom, amelyben élünk.

Finnország és Oroszország határosak, Szentpétervárról Helsinkibe érve úgy érezhetjük, mintha ugyanabba a városba érkeztünk volna meg. Egymásra nagy hatással lévő személyek tervezték a városokat, mi több, bizonyos korszakokban ugyanaz a cár uralkodott a két városban, ugyanazt a bürokratikus közigazgatási rendszert alkalmazták. Még néhány börtönük is közös volt, ugyanis 1918-ig Finnország használta Oroszország szibériai börtöneit saját rabjainak elhelyezésére. A közös múlt nyomai máig megtalálhatók a rendszerben: a finn rabok szállítása

a nagy szibériai transzportálások utolsó időszakára óta töretlenül élő hagyomány.

Ha ránézünk a térképre látjuk, hogy Finnországban van a 100.000 főre jutó legkevesebb rab az északi országok közül. Ez a legfőbb ellentét közte és keleti szomszédja, Oroszország, között, ahol ma tízszer annyi bebörtönzött ember van, mint Finnországban. Finnországban a hatvanas évek elején még nem volt ilyen kedvező a helyzet. Akkoriban 100.000 finn lakosból 170 volt börtönben, ami összehasonlítva az akkoriban mért 35-45 fős dán, norvég és svéd adatokkal, jelentős eltérés volt. Az okok elsősorban politikaiak voltak. A kis Finnország, a Szovjetunió közvetlen közelében, védelmet keresett. Nyugati akart lenni, összeköttetést akart teremteni Skandináviával, skandinávvá akart válni. A börtön kulturális szimbólum, ezért a finn vezető-szellemi elit sajátos felelősséget érzett a kriminálpolitika iránt. Inkeri Anttila, Patrik Törnudd és K.J. Lang évről évre úgy alakította a büntetéspolitikát, hogy annak eredménye a jelenlegi, térképünkön található adat lett. Megváltozott a törvény, lecsökkent a bebörtönzöttek száma, többször szabtak ki pénzbüntetést, kevesebbszer szabadságvesztést. Az adat azonban nem mesterséges képződmény, hanem az említett időszak értékeit, céljait közvetítette. A "skandinávvá" válás nehéz feladat volt a finnek számára. Mi a találkozókön "skandinávu" beszélünk, a dánok dánul, a norvégok norvégul, a svédek svédül. E három ország tudósai viszonylag könnyen megértik egymás beszédét, de a finneknek ez nehézséget okozott. Ezért harcolták ki maguknak a svédet, mint második nyelvet. Abban az időben a svéd nyelv volt a legfontosabb kapocs a Nyugattal, s ez a nyelv Sztálin számára is kevésbé volt provokatív, mint a német vagy az angol. Mára mindez megváltozott. A finnek egyre több előadásukat angolul publikálják, és más jelek (utcatáblák, újságok) is ezt a változást igazolják.

A Balti-államoknál jelentős különbséget találunk az északi országokhoz képest: Észtországban 307, Lettországban 346, Litvániában 351 ember ül börtönben 100.000 személyből. Csak a tavalyi évben 30-50 fővel növekedett a börtönnépesség

gyakorisági mutatója ezekben az országokban. A világnak ebben a sarkában az a fő kérdés most, hogy merre találják meg a követendő fejlődési-modellt a Balti-államok: nyugati irányban, Skandináv szomszédaiaknál, vagy Oroszországban?

Oroszországban a börtönnépesség létszámát illetően vannak kétségek, ezért mindhárom lehetséges adatot feltüntettem a térképen. A legalacsonyabb szám a börtönadminisztráció által közzétett, amely szerint egy millió ember van börtönben, azaz 100.000 emberből 690 személy. A következő adat Yakov Gilinsky, pétervári professzortól származik. A legmagasabb számadatot Valerij Abramkin hozta nyilvánosságra (Középpontban a börtön-reform, Moszkva, 1996), s az ő becslése szerint az orosz börtönnépesség 1.1 millió fő (780/100.000). Egy azonban biztos, Oroszországban jelentősen megnőtt a börtönnépesség száma az utóbbi időben. Az első táblázat mutatja a változást 1950-től. Getty és munkatársai 1993-as becslései szerint akkoriban 1.400 rab jutott 100.000 lakosra, ami azt is jelenti, hogy 2.5 millió bebörtönzöttnek kellett lennie a 200 millió lakoshoz viszonyítva. A többség azonban nem politikai fogoly volt (költő vagy ellenzéki), mint gyakran hisszük. A többségük olyan volt, mint akiket általában a börtönökben találhatunk: emberek a legalsóbb társadalmi rétegekből, alkoholizmussal, egyéb problémákkal, szerencsétlenséggel sújtva. Sztálin halála után folyamatosan csökkent a börtönlétszám egészen 1989-ig, vagyis a Gorbacsov-éráig. 1989-től azonban megint robbanásszerű növekedés következett be. Ha a növekedés hasonló ütemben folytatódik, akkor hat éven belül Oroszország megint ott fog tartani, mint a Gulag-időszak alatt!

Az orosz börtönökben főként előzetes letartóztatottakat tartanak fogva, a kolóniákra küldik az elítélteket. Az előzetes letartóztató központok körülményeit elég nehéz érzékelteni. Moszkvában találkoztam olyan esettel, hogy ötvenhét ember szorongott egy kisebb tanterem nagyságú helyiségben éjjel-nappal. Három váltásban aludtak összezsúfolódva, mert nem volt elég fekvőhely. Sokan betegek voltak, élelmiszer- és friss levegőhiányban szenvedtek, és teljesen rokonaik kintől érkező

csomagjaira voltak utalva. "Tudjuk, hogy milyenek kellene lennie egy börtönnek" - mondta a börtönigazgató, mivel ő járt már Finnországban -, "de olyan elhelyezés biztosítására nincs lehetőségünk". Sok rab állította, hogy egy év ezekben a börtönökben olyan, mint három a kolóniákon. Abrakin állítása szerint különböző betegségekben átlag kilencezer rab hal meg évente a büntetésvégrehajtási intézetekben. Ebből arra következtet, hogy 100.000 ember betegszik meg évente súlyosan az embertelen börtönkörülmények miatt. 1993-tól létezik már nyilvántartás a kolóniákon az alutáplált rabokról, és 1995-től azokat is nyilvántartják, akiknél az alutápláltság tuberkulózissal jár együtt. Bár az orosz elítéltek átlagéletkora 33 év, rengeteg elítélt hal meg végkimerültségben. 1995 végén regisztrálták a fiatalok között az első sorvadásos megbetegedést, s az alutápláltság következtében beálló megbetegedések 1996-ra tömegessé váltak. Ez azt jelenti, hogy először Sztálin halála óta ismét általánossá vált az éhezés a kolóniákon.

Ebben a helyzetben a **Balti-államok**nak csak a finnországi tapasztalatokra alapozott tanácsot lehet adni. A Balti-államok büntetőjogi fejlődése a jelenkori változások közepette pontosan a finnországgal ellenkező irányban halad. Vajon tudatában vannak-e ennek? Ugyanis döntöttek: újra ki akarják alakítani kapcsolataikat mind a Nyugattal, mind a déli államokkal a gazdaság és a kultúra területén. De a büntetőpolitika területén vajon tényleg az orosz példának kell meghatározónak lennie? Vagy Skandinávia oldaláról megközelítve: lehetséges-e a szoros politikai-kulturális együttműködés, ha a Balti-államok büntetésfilozófiája ennyire eltérő marad?

Közép-Kelet-Európa országaiban ugyanaz a probléma vetődött fel, mint a Balti-államokban, de más-más döntések születtek. **Magyarország** elsőnek tört ki az orosz uralom alól, és ezt tükrözik is a börtönépítési adatok, azaz 100.000 lakosra 95 fogvatartott esik. **Lengyelországban** hasonló a helyzet: 1979-ben 300-as gyakoriság tíz évvel később már csak 107 volt, bár napjainkban megint egyenletesen emelkedik. Csak tavaly 30-50 fővel növelték a 100.000 lakosra jutó bebörtönzések amúgy is

növekvő számát, elérve ezzel, hogy 100.000 lakosra 160 fogvatartott esik. A helyzet **Csehországban** és **Szlovákiában** is ugyanez. A Szovjetuniótól való elszakadás utáni első években kevés volt a rabok száma, a napjainkban mért 190-es, illetve 150-es gyakorisági mutatók azonban nagyfokú növekedésről tanúskodnak. A legmagasabb börtönépítési arányt az Oroszország melletti országokban tapasztalhatjuk - **Belorussziában** 500, **Ukrajnában** 385 rab jut 100.000 lakosra. Ám vannak érdekes helyzetek, különösen **Grúzia**, ahol ez a mutató 180 - 1990-ben 640 volt - és **Moldávia** a maga 275-ös arányszámával. Közösnek tűnik ezeknél a kis országoknál, hogy nagy hangsúlyt helyeznek a függetlenségre, de a börtönigazgatóságokra is, amelyek nagyon jól tudják, mit csinálnak. Ma Európában a kis **Szlovéniában** a legkisebb a börtönépítési aránya. Szlovénia, mely nem is olyan régen még Jugoszlávia része volt, a maga 100.000 lakosra jutó 30 bebörtönzöttjével egy igazán megragadó csodája a büntetés-földrajznak.

Hadd tegyem még hozzá, hogy Oroszország magas börtönépítési aránya nem kelet-európai hagyomány, nem a szibériai puszták vadságából ered és nem is orosz nemzeti sajátosság. Az utolsó cárok uralkodása alatt a bebörtönzések száma nem volt sokkal több, mint ma Skandináviában. A forradalom volt az, ami felfalta résztvevőit, és gyermekeiket kényszermunkára küldte. A Gulágok nemcsak racionális munkahelyek voltak, hanem a nehézipar alapjait is jelentették. Az már csak a sors iróniája, hogy a Gulágok nélkül talán másképp ér véget a második világháború. Ma a munkatáborok nem a termelést szolgálják, ugyanis senki sem veszi termékeiket. Ahogy Foucault oly jól írta le a leprás-intézményekről: a régi berendezések új funkciót kaptak. A legújabb forradalom egy nyílt dicsőítése az elődök hibáinak; az emberek között vannak különbségek, ez jó, de főképp elkerülhetetlen. Van, aki lecsúszik, hogy a gazdaság tovább fejlődhesen. Ahol eddig az állam uralkodott, ott most a piac működik.

A szociális különbségek léte azonban régi hagyomány **Kelet-Európában**. Régi orosz hagyomány, hogy nem ugyanazt az

utat használhatta gazdag és szegény. Ám ugyanakkor a vezető a nép "apja" is volt. Működött a szociális biztonsági háló a minimális lakóhely-, élelmiszer- és munka-ellátásra. Egy munkatábor - amelyet régen Gulágnak hívtak - vezetője ezt így fejezte ki: "Korábban csak felhívtam egy állami vállalatot, hogy Iván a következő hónapban szabadul, és szüksége lenne munkára, lakásra. Megkapta. Ma nincs hova telefonálnom." A börtöntisztviselők majdnem mind ugyanabban reménykednek: talán eljönnek az amerikaiak - hozzánk is. Az FBI-nak már van moszkvai kirendeltsége, miként a McDonald's-nak, a Coca-Colának és a Hilton Szállónak is. Miért nincs itt az Amerikai Büntetésvégrehajtási Szervezet?

Van egy másik világos tendencia is, amely a bebörtönzések növekedéséről szól Nyugat-Európában is. Korábban **Hollandia** volt a követendő példa a modern iparosodott országok között, mint amely képes működni úgy is, hogy majdnem a nullára csökkenti a szabadságelvonások számát. Ma már nem tanácsos Hollandia példáját követni, hiszen az 1960-as 100.000 lakosra jutó 30 bebörtönzött ember, mára 86-ra nőtt - ez több, mint Németországban -, és a század végére várhatóan átlépi a 100-as határt. A Brit-csatorna túlsó partján a jólét nem is, de a börtönnépességi mutatók megnövekedtek. Winston Churchill miniszterelnöksége alatt Anglia még a régi holland szinten volt. **Angliában** és **Wales-ben** ma 114 ember van börtönben 100.000-ból, és hetente van szükségük egy új börtönre, hogy megoldják a látszólag véget nem érő növekedés okozta problémákat. **Észak-Irország** az elmúlt években mégis képes volt csökkenteni a bebörtönzések számát. Ha a Brit-szigeteken járunk és nem szeretjük a börtönöket, akkor csakis **Irországba** menjünk, hisz itt a legalacsonyabbak a bebörtönzési arányszámok (100.000 lakosra 60 rab jut - 1993). Felmerül a jogos kérdés, hogy tudja ez az ország a Brit-szigeteken ilyen távol tartani magát Angliától ebben a kérdésben, hogyan történhet, hogy a nagyobb nem befolyásolja a kisebbet és sokkal szegényebbet?

Áttérve **Észak-Amerikába**, két fontos adatra van szükségünk: 120 és 650.

Az első a 100.000 lakosra jutó börtönnépesség gyakorisága Kanadában, a másik az Egyesült Államokban. Két határos ország, legtöbb lakosuk azonos nyelvvel, ugyanolyan hírközlés, azonos örökség és ugyanolyan gondolatok a pénzgazdálkodásról. Ám az adminisztrációs rendszer szorosan kapcsolódik az angolhoz, és a szociális védőháló is működik.

A 2. számú táblázat az **Egyesült Államok** adatait tartalmazza. Az egy évvel korábbi adatokat számítottam az 1997. január 1-jei helyzetre. Az összes bebörtönzött száma 1.73 millió fő, a feltételeken szabadlábra helyezettek és a pártfogó felügyelet alatt állók száma 3.92 millió fő. Ez azt jelenti, hogy összesen 5.65 millióan vannak büntetőjogi kontroll alatt. 100.000 emberből átlagosan kétezren, vagyis a lakosság több mint két százaléka áll büntetőjogi ellenőrzés alatt. Ha csak a felnőtt lakosságot nézzük, akkor ez az arány megközelíti a 2.9%-ot. Tíz elítélte közül csak egy a nő. Ebből kiszámíthatjuk, hogy a férfi lakosság 5%-a van ellenőrzés alatt. Tudjuk azonban azt is, hogy vannak olyan életkorok, amelyekben nem jellemző a büntető igazságszolgáltatási rendszerrel történő kapcsolatba kerülés. Vizsgálódásunk során ezért figyelmen kívül hagyhatjuk a felnőtt lakosság idősebbik felét, és a férfiak azon korcsoportjára koncentrálhatunk, akik jellemzően kerülnek kapcsolatba a büntető igazságszolgáltatás formális rendszerével. Durva becsléssel azt mondhatjuk, hogy a népesség fiatalabb részének legkevesebb 10%-a áll a büntető igazságszolgáltatás ellenőrzése alatt. Ráadásul azt is tudjuk, hogy a fekete és a hispán kisebbség felülreprezentált e körben. Becslésem szerint a kisebbségek férfi tagjainak körülbelül 20%-a van büntető igazságszolgáltatás kontrollja alatt. Tudjuk azt is, hogy az Egyesült Államok nagyvárosaiban a fiatal fekete lakosság több mint fele van valamilyen kapcsolatban a büntetőjogi rendszerrel. Élete során a fekete és hispán férfiak többsége nagy valószínűséggel el lesz ítélve bűncselekmény elkövetése miatt.

A növekedés az Egyesült Államok mutatóiban különösen nagymértékű. 1979-ben 100.000 lakosra 230 fogvatartott jutott, ma ez az arány 649, abszolút számokban ez azt jelenti, hogy egy

millió emberrel többet tartanak fogva. Az ország déli és nyugati részén a legnagyobb a növekedés. 1995-ben Texasban a teljes népesség 3,5%-a állt büntetőjogi ellenőrzés alatt - sajnos nincsenek későbbi adataim. Ez a teljes nemzetre vonatkoztatva azt jelenti, hogy a fiatal felnőtt lakosság közel 20%-a van a büntető igazságszolgáltatás kontrollja alatt.

* * *

Remélem, hogy bizonyos tendenciák kiderülnek az eddigiekből. Az Oroszország és Skandinávia között elhelyezkedő Finnország, végülis a Nyugat felé közeledik. A Balti-államok ugyanazzal a problémával küszködnek, és manapság Észak-Nyugat felé orientálódnak. Nyugat-Európa szintén szorult helyzetben van: egyrészt történelmi örökség az alacsony számú bebörtönzési gyakorlat, másrészt szeme előtt lebeg két veszélyes példa is. Az Egyesült Államokban - mely oly sok állam számára követendő példa a kapitalizmus útján -, a bebörtönzések száma olyan magas, hogy az európai arányszámok eltörpülnek mellette, ennek ellenére az amerikai szakértők az amerikai példa követésére ösztönöznek. Ez vigasz lehet Oroszország számára (ahol a mutatók még kedvezőtlenebbek, mint az Egyesült Államokban), de Európa többi része két tűz közé szorult. Nem érdektelen a Dél-amerikai kontinens helyzete sem. Úgy tűnik, hogy a választás kényszere itt is hasonló: az Egyesült Államok vagy Kanada példája.

Értelmezésben a büntetőpolitika a kultúrpolitika és a gazdaságpolitika speciális ága, amely arra is választ ad, hogy milyen társadalomban akarunk élni, milyen büntetőjogi megoldásokat tudunk összeegyeztetni az alapértékeinkkel. Megismétlem az alapállítást: a kriminálpolitika, amely befolyásolja a börtönnépesség nagyságát, nem cél, hanem csak egy lehetőség.

II. Rész Néhány értelmezés

A börtönrendszer megjeleníti a nagyhatalmakon belül zajló változások főbb területeit. A változások értelmezésére az alábbiakban három lehetséges magyarázatot vázolok fel:

Első magyarázat: A börtönmutatókat egyszerűen a bűnözés változására adott válaszként értelmezik, s a börtönnépesség növekedését a bűnözés növekedése eredményének tekintik.

Bár ez a nézet általánosan elfogadott, álláspontom szerint nagyon kétes értékű. Természetesen van bűncselekmény a börtönbüntetés alkalmazása mögött, de a szakemberek jobban tudják az átlagpolgárnál, hogy a bűn nem önmagában létezik! A bűncselekmény ugyanis társadalmi konstrukció, csak a konkrét cselekmény létezik, melynek azonban sokféle értelmezést adhatunk. Lehet jó, lehet semleges, de lehet rossz is. Ám a rossz cselekményt is tekinthetjük a rossz modor, a goromba magatartás következményének, vagy a megfelelő gyereknevelés hiányának. Értelmezhetjük azonban a szükséges szociális reformok jeleként is. Tekinthetjük továbbá örület tünetének, vagy egyszerűen vehetjük bűncselekménynek is. Mivel ugyanazt a cselekvést többféle módon is értelmezhetjük, és többféle párhuzamos eljárással kezelhetjük, a bűncselekmény nem létezik mindaddig, amíg el nem határoztuk, hogy valamilyen tevékenységet vagy mulasztást ezentúl bűncselekménynek tartunk. A bűncselekménnyé nyilvánítás az egyik, de nem az egyetlen módja annak, hogy hogy kategorizáljuk a siralmas cselekményeket.

A besorolás számos körülménytől függ, például attól, hogy milyen az a társadalom, amiben a cselekményt elkövették. A verekedést másképp értelmezhetjük akkor, ha testvérek között otthon zajlik, vagy ha egy nyilvános bárban idegenek között történik az incidens. Azonos körülmények között is változhat a cselekmény megítélése korra, nemre, társadalmi vagy kulturális helyzetre való tekintettel. Végül a cselekmény értelmezését befolyásolhatja annak a rendszernek a működése, amely hivatalosan vagy nemhivatalosan kezeli a cselekményt.

A bűncselekmény tehát nem létezik azelőtt, mielőtt a cselekmény végig nem haladt az egész értelmezési folyamaton, amelyben legvégül a büntetőbírók minősítik a cselekményt akként, hogy az a nemkivánatos cselekményeknek abba a csoportjába tartozik, amelyet bűncselekménynek nevezünk.

Hogy teljesen egyértelműen fogalmazzak: nem azt állítom, hogy nem léteznek borzalmas cselekmények. Nem kívánom tagadni, hogy embereket lelőnek, elütnek, vagy meglopnak, és hogy ezek bármikor, bárhol és bárkivel megtörténhetnek. A lényeg azonban, hogy azoknak a cselekményeknek az értelmezése, amelyeket nemkivánatosnak tekintünk, állandóan változik.

A kérdés számomra ezután az, hogy milyen társadalmi és politikai feltételek mellett válik a bűncselekménnyé nyilvánítás és a bebörtönzés, a nemkivánatos cselekmények elleni küzdelem meghatározó eszközévé?

Először: A társadalom tagjai közötti távolság arra ösztönöz, hogy a nemkivánatos cselekményeket a büntetőjog segítségével intézzük el. Egy pénzösszeg jogosulatlan elvétele, ha az elkövető a sértett testvére, kevésbé hívja a büntetőjogi megoldást, mintha egy idegen tette volna ugyanezt.

Másodszor: A társadalmi távolság csökkenti a gátlásokat a fájdalom-okozást illetően. Az emberek védettebbek, ha nem térnek el az átlagtól. Az észrevehető másság (bőrszín, nyelv, kulturális vagy hitbeli különbségek) csökkenti az együttérzést.

Harmadszor: Azokat a nemkivánatos cselekményeket, amelyeket mindenki elkövethet, valószínűleg nehezebb bűncselekménynek tekinteni, mint azokat, amelyek egy társadalmi osztályhoz vagy etnikai csoporthoz köthetők. Norvégiában évente 340 ember a motorizáció áldoztatá válik az utakon, ezeket "balesetnek" nevezzük. Több száz apró élet pusztul el az abortuszokkal, ezt egészségügyi beavatkozásnak tekintjük. Mindez összehasonlítható azzal a 45 nemkivánatos cselekménnyel, amelyet emberölésnek nevezünk.

Negyedszer: Nagyon fontos az ellenőrző-rendszer sebezhetősége. Az egyenlőségre törekvő társadalmi

rendszerekben, ahol a résztvevők ismerik egymást, és azt is tudják, hogy a jövőben is együtt kell élniük, ott megpróbálják megtalálni azt a megoldást, amely a rendszer továbbélését biztosítja. Az ilyen rendszerekben a mediációt és a jóvátételt részesítik előnyben a büntetőjogi büntetéssel szemben. A nagyobb, változékony társadalmi rendszerek könnyebben tekintik a nemkivánatos cselekményeket bűncselekménynek, és reagálnak a büntetőjog eszközeivel.

Ötödösör: Elérhető-e, könnyen igénybe vehető-e a kontroll alternatív módjai, eszközei? Mint ahogy Norvégia a második világháborúig megtalálta a könnyű kiutat a vad és féktelen ifjúság kezelésére: elküldte őket tengerésznek, mint ahogy egy századdal korábban Amerikába küldték őket. A probléma megoldására nagyon sok rendszernek kiutat jelent a háború is.

Második magyarázat: A börtönlakosság növekedése egyenes következménye a domináns gazdaságpolitikai érdekek érvényesülésének egy adott országon belül.

A kérdés természetesen az, hogy megéri-e a hatalmasoknak a nagy büntető-rendszerek kiépítése hatalmuk megvédésére? A kétség ellenére ez történt a Szovjetunióban és Kelet-Európa számos országában. A folyamat nem mindig úgy történt, hogy: bűncselekmény, ítélet - és azután elszállítás a Gulágokra. A Gulágok ugyanis fontos termelőközpontok is voltak. A termeléshez szükséges munkaerőszükséglet befolyásolta a rendőrséget és a bíróságokat, hogy több embert fogjanak és ítéljenek el, ezért ettől kezdve több volt a letartóztatás. De még ezzel a működéssel sem lehetett a szegénybélyeget elkerülni. Még az értelmiségben is tapasztalható volt az a tendencia, amely úgy gondolta, "ha Ivanovicot letartóztatták, biztos elkövetett valamit, de én nem tudtam róla". A letartóztatás ténye bárkiből igazi bűnözőt "faragott". S hogy a dolog nem annyira egyszerű, jelzi, hogy a Gulágoknak szerepük volt a második világháború szerencsés végkimenetelében, ugyanis jelentős szerepet játszottak a szovjet hadiipari termelésben. Manapság azonban ezek a büntetőtáborok - a

régebbi Gulágok - csak terhet jelentenek a keleti gazdaság számára, s nem képes fenntartani azokat.

Az Egyesült Államok azonban képes rá. Először is, mert a börtönök olcsóbbak, mint más alternatív kezelő eszközök. A Texas-i börtönök országos főigazgatójának múlt évi jelentése szerint: "A börtönfejlesztést végülis az országos átlagos fejlesztési költségek feléből megvalósítottuk. Annak ellenére, hogy magánvállalkozókkal szerződünk, kész tervcsomagokat tudunk használni, ahelyett, hogy egy új tervezővel találtattuk volna fel a spanyolviaszt, minden egyes börtönegység megtervezésénél. Ezen túlmenően számos egyéb módon is csökkentettük a költségeket, mint például azzal, hogy az olcsó börtönüzemben ingyen dolgozó rabokkal gyártattuk az acélt."

Más szóval: egy börtön előállítja a következő börtön elemeit, mely szintén egy újabb számára termel, s ezek más börtönökkel együtt újabb börtönöket termelnek. És így folytatódik tovább.

A főigazgató a fent már idézett dokumentumban elmond néhány érdekes dolgot a dolgozók egyedülálló munkarendszeréről: "Minden bentlakó egy meghatározott munkát végez, és teljes műszakban dolgozik, hacsak nem beteg vagy nem szállítják el. Nincs más állam amely ezt elmondhatná. Egyik rabnak sem fizetünk a munkájáért. Nincs még egy ilyen állam. A reggeli ébresztő fél négykor van. A raboknak fél hatra a munkahelyükön kell lenniük. Minden rab rövid hajú, borotvált és fehér egyenruhát visel, amit a börtöngyárban készítettünk. Más börtönrendszerek ezt nem követelik meg. ... A börtön megszervezése napról napra keményebb feladat, mert a rabok bentöltött ideje egyre hosszabb lesz. Egy 32 éves bűnöző meggyőzésére, aki tudja, hogy 40 évet kapott és 72 éves lesz, ha kiszabadul, igen kevés ösztönzőerő áll rendelkezésünkre." Végül jellegzetes amerikai optimizmussal fejezi be: "Ez számunkra kihívás, de ugyanakkor lehetőség is." (Hadd tegyem hozzá, hogy egy texasi havilap múlt év májusi száma közölte, hogy a főigazgató visszavonult, és most rendőrségi vizsgálat alatt áll, mert erős a gyanú, hogy visszaélve helyzetével ezekre a nagy

építkezésekre illegális szállítási megállapodásokat kötött.)

A valóban nagy üzlet valószínűleg ösztönzi a rendszer terjeszkedését. Az Amerika Részvénytársaság és legfőbb konkurense, a Wackenhut a két legjobbnak ígérkező részvényt bocsájtják ki az amerikai tőzsdén, írja a Wall Street Journal a múlt év április 10-i számában. Egy bróker megemelte az ajánlatát a Wackenhut részvényvel kapcsolatban "venni"-ről "sokat venni"-re", és hozzáfűzte: "A börtönszervezés-üzlet szépsége, hogy a bebörtönzési mutatók gyorsabban nőnek, mint sok állam és önkormányzat börtönköltségvetése. Bár nehéz felmérni a megtakarítást, elemzők azt állítják, hogy a Wackenhut képes a kormányzat által a rab napi ruhájára, ételére és őrzésére szánt 50\$-ból 15%-ot megspórolni. ... Ez a 'két-nyertes' modell" - mondja Mr. Ruttenbur, megmagyarázván, hogy így mind az adófizetők, mind a börtönök egyszerre lehetnek nyertesek. A veszteségeket azonban nem említette.

A harmadik magyarázat: A börtönnépesség növekedése egyenes következménye a nagyfokú társadalmi egyenlőtlenségnek, ahol azoknak, aki alul vannak oly kevés a veszténivalójuk, hogy a fizikai korlátozás - a bebörtönzés - tűnik az egyetlen megmaradt kezelési lehetőségnek. Ez áthatja a büntetőjogi gondolkodást is. A középpontban már nem a "kezelés és megelőzés" versus "visszatartás" áll. Ehelyett egyre inkább azzal találkozunk, amit Feeley és Simon (1992) és Feeley (1994) "közigazgatási-kriminológiának" neveznek. Eszerint az egész rendszert kell működtetni és ellenőrzés alatt tartani a büntetőjogi szankcióval sújtottakat. Nem többet, mint őrizni őket. Még megfelelő metaforát is találtunk a legveszélyesebb konfliktusokra: a helyzetet úgy kezeljük, mintha háború folyna. Háború, a legveszélyesebb osztályok ellen, amely egyben profitábilis a jó helyzetű csoportok számára, ugyanis megvédi őket azoktól, akiktől a leginkább félnek, mi több ez a háború egyben profitot is termel számukra.

Nem kétséges, hogy a bűnözéskontroll rendszere nagyon fontos az amerikai társadalom stabilitása szempontjából. A 4. táblázat nem tartalmazza a börtönöknek szállító és az azokat

kiszolgáló magáncégek óriási költségeit, sem a gazdasági növekedés mértékét ott, ahol a közelben egy börtönt építettek fel. Ezek nélkül a plusz "nyerészedők" nélkül is az Egyesült Államokban mintegy 6 millió ember kényszerfogyasztója a rendszernek, vagy abból él meg. Az USA-ban munkaképes korú lakosságának létszáma 128,5 millió fő. Az összlakosság 4,7%-a számára a büntető igazságszolgáltatás rendszere nyújt minimális ellátást. Ennek különleges jelentősége van a modern ipari országok számára. A termelés megnövekedett gépiesítése ugyanis az emberi munkaerő szükséglet csökkenéséhez vezetett, és a fejlődés további útja oda vezet, amit Rifkin 1995-ben a "Munka végének" nevezett, a fizetett munka végéhez. A piac liberalizálása, különösképpen az emberi munkaerő és a pénz szabad áramlása, megnöveli az aggályokat a társadalmi különbségekkel kapcsolatban, mind a tulajdonnal bírók, mind a nincstelenek körében. A hidegháborúnak vége, és a társadalom hatalommal rendelkező szektoraiban az a felfogás érvényesül, hogy az állam húzódjon vissza, kivéve, ha a veszélyes társadalmi osztályokat kell megfékezni, azokat, akik lesüllyednek, mikor mások felemelkednek.

* * *

A börtönnépesség létszáma nem a bűnözés következménye, nem végcél, hanem a társadalmi erők és folyamatok sokféleségének végeredménye. Ezért fel kell tenni a kérdést: mikor lesz elég az elég? Meg lehet-e mondani, hogy mikor optimális létszámú a börtönnépesség?

Nem próbálok meg konkrét választ adni, csak bizonytalanul javasolok néhány alsó és felső határt. A börtönnépesség alsó határa: Ahogy a mi ipari országainkat megszervezték, úgy tűnik elkerülhetetlen néha fizikai erő alkalmazása azokkal szemben, akik nem tartják be az elemi játékszabályokat. Lehetetlen érvelni a börtönlakosság nullára való csökkentése mellett, számomra azonban egyértelműnek tűnik, hogy a börtönlét az az egyik olyan életforma, amelyet a

minimálisra kell csökkenteni. Kérdés, hogy van-e jelenleg megfelelő érv a börtönben lévő rabok magas száma ellen? Ha a rabok megfelelő anyagi kereteken belül, külön fürdőszobás, vécével ellátott, fűtött cellákban élnek, ha minden szobában van televízió, jól elkészített, egészséges ételeket kapnak, lehetőségük van dolgozni, tanulni, és sportolni, jó társaságban vannak, és ráadásul a családjuk is látogathatja őket néhanapján - akkor miért aggódjunk?

Nincsenek igazi érvek, hacsak nem azok, amelyeket régen a rabszolgaság ellen hoztak fel. Ha veszélyes társadalmi osztályokat a bebörtönzéssel akarunk ellenőrizni, akkor a rabszolgatartó-rendszer feléledéséről beszélhetünk. A rabszolgatartás különböző formái gyakran magas hatékonyságú termelési formák voltak. Eltörlésük bizonyos mértékben annak az elkerülhetetlen felismerésnek volt köszönhető, hogy ellentétben álltak az emberi létezés alapértékeivel.

Vajon a férfi rabok egészségi állapota javul, és hosszabb ideig élnek a börtönökben? Megtapasztalják az alkohol és más drogok élvezetének hiányát, gyakran leszoktatják őket a dohányzásról, és jól szervezett börtönökben kisebb az esély, hogy erőszak áldozatává váljanak. Az ilyen okfejtések ellen egyetlen érvkészletem van, az etikai. A kieroszakolt egészségjavítás nincs túl jó helyre rangsorolva az értéklistánkon. Az egészségi okból történő bebörtönzés elfogadhatatlan, méginkább az, ha az alapvető oka ennek más emberek jóléte.

A börtönök megfelelő létszámáról szóló kérdésnek van egy gyakorlati része is, és talán segítségünkre lesz egy elemzés a nagylétszámú börtönlakosság költségeiről:

1. Kislétszámú börtönnépességgel lehetséges, hogy a devianciára, mint kivételre gondoljunk, a normális viselkedést ugyanis csak az abnormális esetek számának ritkasága erősítheti. A nagylétszámú börtönnépesség a deviáns ellenség ellen vívott háborúvá alakítja a deviancia kezelését, s az összetartó társadalom megosztottá válik.

2. Nagy börtönlakossággal a börtönök már nem szegényletes helyek többé, hanem természetes részei az

életnek azok számára, akik közel vannak a bebörtönzöttekhez. A szegénybéllyeg eltűnhet vagy értékke válhat.

3. Egy bizonyos cél miatt küldjük a fiatalokat gimnáziumba és egyetemre. Elvárjuk, hogy a **tanároktól és társaiktól tanuljanak**. Ha hírneves iskolába kerülnek, akkor reménykedhetünk, hogy egy olyan társadalmi hálózat részeseivé válnak, amely segítheti őket. Miért lennének mások a hatások, ha a fiatalokat börtönbe küldjük? Eléri azt a pontot, ahonnan nincs visszaút a társadalomba többé.

4. Az óriási börtönlakosság azt is jelentheti, hogy **elvisszük a belső városokból a fiatal férfiakat**, főleg a kisebbség köréből. Ez magakadályozza a természetes fejlődést, a családi viszonyok kialakulását, a normális gyereknevelést és a munkavállalást.

5. A lehetőség a 'háborús' helyzet és a tömeges szabadságvesztés alkalmazásának elkerülésére természetesen az, hogy a társadalom átlagos lehetőségeit átlagosan osszuk meg velük: a képzést, a munkalehetőségeket, a politikai és kulturális részvételt. A bebörtönzések jelenlegi tömeges méretei **gátolják a szükséges változásokat**.

Milyen jövő várható ?

Az északi országok fejlődése némi optimizmusra adhat okot. A börtönmutatók a második világháború óta megduplázódtak, de most megálltak a növekedésben. Igaz, ez a stabilitás ingatag, mert a társadalmi változások, és a média hatalmának növekedése is lökést jelenthet a növekedés irányában. Ezen kívül az észak-európai államoknak még egy speciális problémájuk is van a börtönlakosság számának relativitásával kapcsolatban. A sok rab nem tűnik soknak, ha Oroszországra vagy az Egyesült Államokra nézünk. A kisebb országok azonban beestek abba a csapdába, hogy a legnagyobb börtönnépséget produkáló iparosodott országokat tekintsék referenciának. Ha Angliában és Walesben - ahol jelenleg négyszer annyi a fogvatartottak száma, mint az 1930-as években, és ahol jelenleg

56.000 ember ül börtönben - el akarják érni az amerikai szintet, ehhez még 300.000 embert kellene lecsukniuk.

Látható, hogy nincsenek korlátok - csak amit a megértés és a tisztesség sztenderdjeivel felállítunk. Nem vagyok optimista. Ellenkezőleg, félek, hogy az amerikai és az orosz látványt egyesek nem horrorképekként, hanem követendő példaként értékelik. Úgy látom, hogy a börtön-fejlesztés ebben a két nagy fontosságú országban teljesen kicsúszott az ellenőrzés alól. Az óriási börtönlakosság politikailag is veszélyes helyzetet teremthet ezekben az országokban. Etikai szempontból sem elfogadható az ilyen irányú fejlődés. Az orosz fejlődés azt jelenti, hogy máris visszatért egy ősi európai katasztrófahelyzet. Az amerikai helyzet pedig a 1930-as évek Németországára emlékeztet. Az orosz és az amerikai helyzetnek komoly nemzetközi aggodalmat kellene kiváltania. A nemzeteket ugyanis egészükben kell értékelni, s ennél az értékelésnél a 'hátsó udvarok'-ra is fény vetül.

(Fordította: Gosztanyi Gergely és Schiffer Katalin)

1. számú táblázat**100.000 lakosra jutó börtönnépesség a Szovjetunióban/Oroszországban**

1950-es évek	1.400
1979	600
1989	353
1993	573
1994	611
1995	685
1996	740

2. számú táblázat**Büntetőjogi kontroll alatt lévő személyek az Egyesült Államokban 1997. január 1-jén.
Abszolút és relatív számok**

	Büntetőjogi kontroll alatt lévők száma	100.000 főre számított gyakoriság	A 18. év feletti korú népességben
Börtönlakók száma	1.731.485	650	884
Pártfogó felügyelet alatt állók és a feltételes szabadságra bocsátottak száma	3.921.433	1.469	2.003
Összesen	5.652.918	2.118	2.887

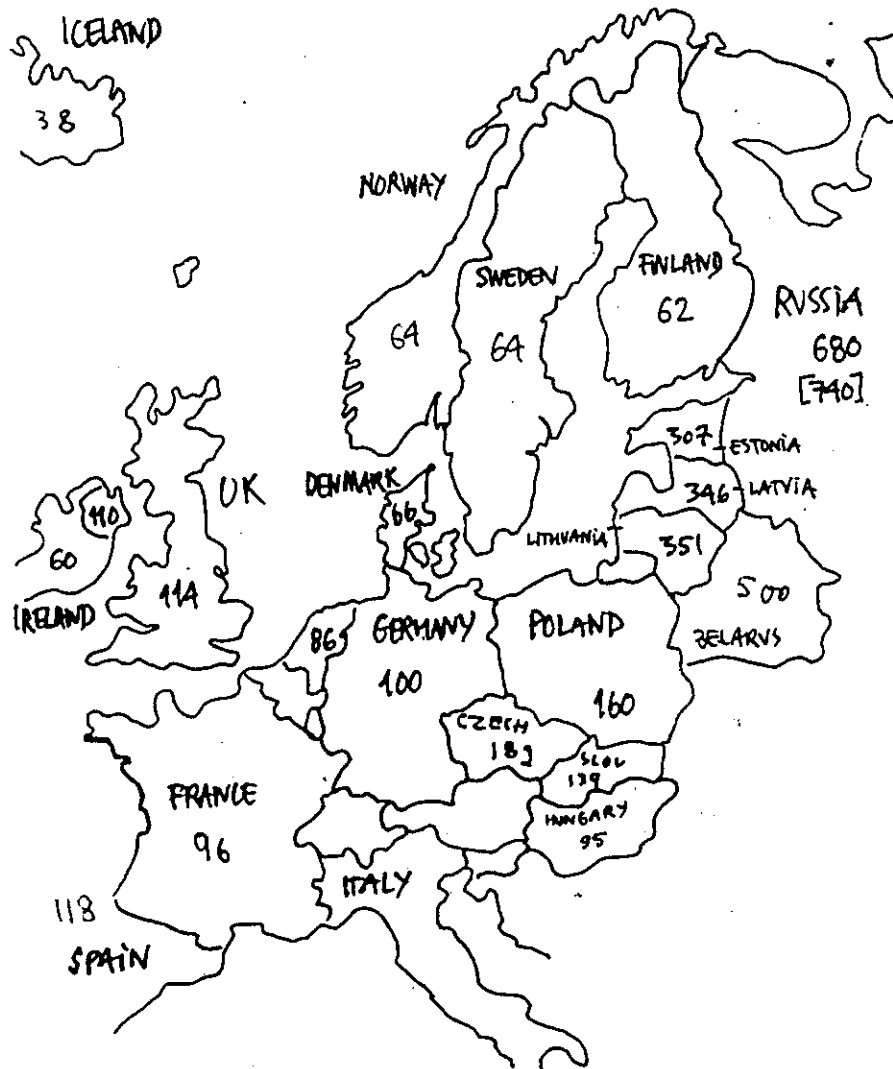
Teljes lakosság száma: 266.9 millió fő
Felnőtt lakosság száma: 195.8 millió fő

3. számú táblázat**A büntetésvégrehajtási intézetekben fogvatartottak és a felügyeletüket ellátó személyek száma az Egyesült Államokban (1996)**

Börtönlakó	1,7 millió fő
Fegyőr	0,8 millió fő
Pártfogó és utógondozó	0,2 millió fő
Rendőr	1,0 millió fő
Magánrendőr	2,0 millió fő
Bírósági alkalmazott	0,4 millió fő
Összesen:	6,1 millió fő

4. számú táblázat

100.000 lakosra jutó börtönnéesség Európában

Dr. Mezey Barna (tanszékvezető egyetemi docens):

RABSEGÉLYEZÉS, PATRONAGE-ÜGY,
UTÓGONDOZÁS¹

(A rabgondozás történelmi tendenciái)

1838 május 26-án nyílt meg Vas vármegye rabdolgoztató Háza. A Ház szabályzata szerint a fogvatartottat addig nem szabad elbocsátani az intézetből, ameddig a vezetés nem látja biztosítottak a kilépést követő foglalkoztatását, vagyis a szabadlára helyezés feltétele volt az is, hogy állás vagy szolgálat várjon rá.² Ez a passzus bizonyítja, hogy bár szervezeti formát ekkor még nem öltött a gondolat, jelen volt már a magyar börtönügyben is a szabaduló rabbal való törődés eszméje. A rabsegélyezés intézménye ősi gyökerekkel bír: a börtönben sínylődők ételmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyág kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé. Nem jelentett azonban többet ennél. A szabaduló rab büntetésének letöltését követően megbélyegzettként térhetett vissza a társadalomba, s vajmi kevés figyelmet szenteltek annak, mi tehetné őt hasznossá, s mi óvna meg újabb bűncselekmények elkövetésétől. Ezt sem a teória, sem pedig a meglévő intézményi feltételek nem tették lehetővé. A változás a németalföldi Rasphuis felállításával következett be (1595), amikor is az amsterdami magistratus a Ház alapszabályzatába foglalta a büntetés javító célját, s a bekerültek munkára szoktatását. A kérdésre keresett válasz, hogy ti. mi történik a szabadulóval, ettől a történelmi pillanattól kezdve lett programontta a börtönügyben. Hazánkban is a reformkor börtönjavító mozgalma tűzte zászlajára az utólagos rabgondozást. "A szabadulás órája üt, a börtön ajtajai megnyílnak, s többé nem a baromságig süllyedt fenevadot, hanem a törődött szívű, a lélektani következetességgel végrehajtott büntetés iskolájában félig megjavult szerencsétlent, telvét a megjavulás erős